

UDK 364.65-056.26

Pregledni rad

Review paper

Sabira Gadžo-Šašić

PROBLEMI SOCIJALNE INKLUZIJE OSOBA S INVALIDITETOM

Socijalna inkluzija, odnosno socijalna uključenost je pojam koji je suprotnog značenja od socijalne isključenosti. S tim u vezi inkluzija predstavlja mogućnost ostvarivanja socijalnih, ekonomskih i političkih prava. U radu je pored određenja pojama socijalna inkluzija dat i kraći historijski pregled položaja osoba s invaliditetom, te analizirano sveukupno stanje problema socijalne uključenosti ove populacije u bosanskohercegovačkom društvu. Posebno su obrađeni segmenti koji se odnose na: nezavisno življenje i uključenost u zajednicu, osposobljavanje i rehabilitaciju, rad i zapošljavanje, životni standard i socijalnu zaštitu, te učešće u političkom, javnom, kulturnom životu, rekreaciji, razonodi i sportu osoba s invaliditetom.

Ključne riječi: socijalna uključenost, osobe s invaliditetom, život u zajednici, životni standard

UVOD

Položaj osoba s invaliditetom tokom cjelokupnog razvoja ljudske civilizacije protkan je mnoštvom različitih problema. Kroz historiju diskriminacija i odbacivanje su osnovna obilježja odnosa prema ovim osobama. Takav odnos u manjoj ili većoj mjeri bio je prisutan sve do završetka Drugog svjetskog rata, kada se zbog ratnih stradanja drastično uvećao broj osoba s invaliditetom. Ovakvo stanje je imalo za posljedicu da se na invalidnost počinje gledati kao na problem zajednice, pri čemu se proces socijalnog uključivanja nametao kao nužnost. U istom kontekstu počinje prevladavati

i shvatanje da uključenost u društvo istovremeno ne podrazumijeva i izjednačavanje svih članova zajednice nego uvažavanje različitosti svakog pojedinca s pravom na participaciju u sve tokove života u zajednici. Iako je danas svijest o ovome prisutnija više nego ikada prije, ne može se govoriti o punoj participaciji populacije s invaliditetom u društvu, unatoč činjenici da i usvojena UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (2006) u preambuli ističe nužnost prevladavanja “prepreka koje postoje u okolini, a koje sprječavaju njihovo potpuno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s drugim članovima”. Uzimajući u obzir sve naprijed navedeno kao osnovni razlog sve veće isključenosti populacije s invaliditetom ukazuje činjenica da u suvremenom društvu vladaju vrijednosti koje se zasnivaju na kvantitetu i kvalitetu kako proizvodnje tako i znanja, a s tim u vezi osoba vrijedi onoliko koliko pridonosi u tom procesu. Zapravo, proizvodnja je postala cilj, a čovjek samo sredstvo u postizanju tog cilja. U takvom ozračju zanemaruju se kriteriji čovječnosti koji proizilaze iz shvatanja da je sam čovjek najznačajniji pokretač vlastitog razvoja i razvoja društva općenito. Na taj način osobe s invaliditetom postaju marginalizirane, često bez mogućnosti da ostvare osnovna ljudska prava.

1. O SOCIJALNOJ INKLUZIJU

Prve konceptualizacije socijalne inkluzije, odnosno uključenosti, javljaju se početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka u Francuskoj. Početna upotreba samog pojma veže se za primjenu određenih društvenih mjera, odnosno ustanovljenje odgovarajuće društvene potpore mladim radnicima, čiji je osnovni cilj bio veća uključenost i pojačana mobilnost. Kasnije, sredinom 70-ih godina ulažu se posebni naponi za što veće profesionalno uključivanje osoba s invaliditetom. U ovom periodu programe inkluzije posebno karakterišu aktivnosti na osnivanju preduzeća čiji je osnovni cilj bio pomoći isključenima povratak u društvena zbivanja putem rada kao osnovne pretpostavke za ostvarivanje socio-ekonomske sigurnosti.

Socijalna inkluzija/uključenost u nešto jasnijem značenju/obliku se počinje primjenjivati osamdesetih godina prošlog vijeka, gdje se kao “najatraktivnija” mjera izdvaja uvođenje minimalnog prihoda za socijalno uključivanje.

Svu kompleksnost pojave socijalne inkluzije i višedimenzionalnost njezinog značenja, makar djelimično, pokazuje i prisustvo različitog pristupa njezinog definisanja u stručnoj i naučnoj literaturi. U ovom kontekstu jedno od određenja glasi da je socijalna inkluzija/uključenost “proces kojim se nastoji osigurati da svako,

neovisno o svom iskustvu i okolnostima, može ostvariti puni potencijal u životu”¹. Drugo određenje, također prisutno u literaturi, socijalnu uključenost s jedne strane smatra oblikom “regulacije socijalnih veza“, a s druge strane odgovorom “uočenom ugrožavanju socijalne kohezije“ (prema Silver, 1994: 534). Navedena određenja jasno pokazuju da se socijalna uključenost ne može ostvariti bez društvene intervencije i stvaranja određenih pretpostavki za njezino zaživljavanje. U ovom kontekstu društva koja nastoje uključiti sve građane moraju karakterizirati posebno naponi za smanjenom nejednakosti sa naglaskom na ravnoteži između individualnih prava i povećanja socijalne kohezije. Prema Lakićević i Gavrilović (2008) građanska integracija, ekonomska, socijalna i interpersonalna integracija u društvu su ključne za punu socijalnu inkluziju, a poremećaj u bilo kojem sistemu može da dovede do manje ili veće socijalne isključenosti.

Kako je osnovni cilj socijalne inkluzije ublažavanje ili uklanjanje socijalne isključenosti pojedinih članova ili društvenih grupa posebnu pažnju treba posvetiti prisutnim obilježjima i karakteristikama socijalne isključenosti koja je u pravilu dugotrajna, višestruko uslovljena i višedimenzionalna. U vezi sa navedenim, u literaturi se navode (Bejaković, 2009) tri obilježja socijalne isključenosti, odnosno socijalne uključenosti pojedinaca i društvenih grupa.

Prvo polazi od toga da socijalno isključeni ne sudjeluju u raspodjeli društvenih dobara, koja se definiraju kao kombinacija institucionalnih (mogućnost školovanja, pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama), kulturnih (oblikovanje identiteta, konzumiranje kulturnih proizvoda), socioekonomskih (zaposlenost, kupovna moć) i međuljudskih odnosa i resursa (razmjena emocija);

Drugo obilježje socijalne isključenosti polazi od toga da nesudjelovanje u raspodjeli društvenih dobara ima obilježje trajnog stanja, odnosno da nije privremeno.

U trećem obilježju se navodi da nesudjelovanje u raspodjeli društvenih dobara nije isključivo lični nedostatak isključenih osoba, njihove lijenosti, nezainteresiranosti, nesposobnosti ili drugih mana, nego je uzrokovano i strukturalnim faktorima (Bejaković, 2009:3).

Analizom navedenih obilježja socijalne isključenosti može se zaključiti da ona obuhvata sve segmente čovjekovog života od onih individualnih, npr. razmjena emocija i međuljudski odnosi, do onih socio-kulturnih i socio-ekonomskih, koji posebno označavaju nesudjelovanje u raspodjeli društvenih dobara sa naglaskom da je socijalna isključenost najvećim dijelom društveno uslovljena. Ovo se posebno odnosi na tzv. vulnerabilne društvene skupine u koje spadaju i osobe s invaliditetom.

¹ Centre for Economic and Social Inclusion, <http://www.cesi.org.uk>

Socijalna inkluzija predstavlja proces kojim se svim članovima jedne društvene zajednice, posebno onim koji se nazivaju “rizičnim grupama” treba osigurati da participiraju u životu zajednice, uživajući pritom odgovarajući životni standard i druga dobra vezana za ekonomski, socijalni i kulturni život, primjereno optimalnim mogućnostima društva čiji su članovi.

Prateći navedeno, proces inkluzije isključenih skupina moguće je ostvariti kroz realizaciju određenih društvenih mjera koje imaju za cilj ublažiti socijalnu isključenost pojedinaca ili društvenih grupa koja najčešće može biti uzrokovana trajnom nezaposlenošću, niskim prihodima, invalidnošću, neadekvatnim obrazovanjem i sl. Iz nemogućnosti realizacije tih mjera, s jedne strane, i njihove neučinkovitosti, s druge, proizlaze prepreke socijalne uključenosti koje dovode do suprotnih stanja (npr. nezaposlenost, siromaštvo, nejednakost, slabiji položaj u društvu i sl.) od onih koja se žele postići mjerama socijalnog uključivanja. Uzimajući u obzir navedeno, neki autori (Atkinson, 1998) navode trosmjerni odnos između siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti koje predstavljaju ključne prepreke socijalnom uključivanju. Prema njemu siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost su povezani, ali nisu identični, te s tim u vezi naglašava da: “Nezaposlenost može izazvati društvenu isključenost, ali zaposlenost ne jamči društvenu uključenost“. Isti autor navodi tri karakteristike društvene isključenosti: relativnost – odnosi se na određeno društvo, u određenom mjestu i vremenu; djelovanje – određeni akteri izazivaju određene vrste društvene isključenosti; dinamiku – socijalna isključenost u jednoj oblasti izaziva isključenost u više drugih sfera, npr. ukoliko je osoba isključena iz sistema obrazovanja velika je vjerovatnoća da će biti nezaposlena iz čega proizlazi nizak životni standard i isključenost iz potrošnje drugih resursa višeg nivoa. Uglavnom, socijalno isključene osobe ili grupe pripadaju onim društvenim skupinama koje su pogođene problemom siromaštva i s tim u vezi niski prihodi sprečavaju ih u postizanju životnog standarda koji se smatra prihvatljivim za društvo u kojem žive. Zbog navedenog nerijetko su uskraćeni za jednaku participaciju u mnogim sferama, npr. obrazovanju, unapređenju stambenih prilika, kulturi, sportu, rekreaciji itd. Te skupine su marginalizirane i u sudjelovanju u ekonomskim, socijalnim i kulturnim aktivnostima koje za druge ljude predstavljaju pravilo.

Iz navedenog se može zaključiti da je najveća prepreka socijalnoj inkluziji/uključivanju siromaštvo koje se uglavnom odnosi na “nedostatak resursa“ za zadovoljavanje životnih potreba iz čega proizlaze i druge prepreke za njihovo socijalno uključivanje, a najčešće su to nezaposlenost i socijalna isključenost.

2. DRUŠTVENI ODNOS I PREPREKE SOCIJALNE INKLUZIJE OSOBA S INVALIDITETOM

Kroz historiju odnos prema osobama s invaliditetom se mijenjao, a upravo promjena odnosa prema toj populaciji određivala je nivo njihove socijalne inkluzije/uključenosti. U prvobitnim ljudskim zajednicama osobe s invaliditetom su smatrane nekorisnima, jer nisu bile u mogućnosti pariticipirati u aktivnostima važnim za preživljavanje. Zbog toga ih se u kriznim situacijama (borba s drugim plemenima ili divljim životinjama, prirodnim nepogodama kao što su zima, glad, poplave itd.) ostavljalo po strani, prepuštene sami sebi – nezaštićene, kao teret koga se trebalo riješiti (Leutar i sur., 2015). Vrijednost pojedinca cijenila se, dakle, skoro isključivo prema njegovu doprinosu u pribavljanju hrane. Historijski gledano, u različitim epohama stav društva prema osobama s invaliditetom bio je određen koliko shvatanjima date sredine, toliko i općim kulturnim, materijalnim i duhovnim konjunkturama vremena u kojem je osoba s invaliditetom živjela. Stoga se može reći da je društveni odnos prema osobama s invaliditetom bio determiniran različitim faktorima, zavisno od kulturne i moralne razine na kojoj se društvo nalazilo. Kao dominantni faktori mogu se istaći: društveno uređenje, zakonska regulativa, nivo ekonomske moći, religija i razvoj nauke.

Slijedeći navedeno, ukoliko analiziramo društveni odnos prema osobama s invaliditetom, a prateći društveno-ekonomske formacije, kroz svestrano istraživanje u literaturi moguće je zaključiti sljedeće:

U prahistorijskom dobu čovjek je sve što se zbivalo u njegovom okruženju, ali i sve što se odnosilo na njega samog, pripisivao natprirodnim silama. U literaturi se ovo razdoblje, prvenstveno iz aspekta tumačenja nastanka duševne bolesti, te društvenog odnosa i tretmana osoba sa duševnim smetnjama, naziva “demonističkim“ (Miković, 2007). Neki drugi autori (Petrović, 2004:50) pozivajući se na antropološka istraživanja, smatraju da je u prahistorijskom dobu odnos prema osobama s invaliditetom bio humaniji, jer su oni koji bi preživjeli godine djetinjstva uživali određene prednosti vezane za magijske kultove. Vjerovalo se da osobe s invaliditetom, pošto su ih “više sile“ na rođenju obilježile fizičkim nedostacima, imaju određenu magijsku ili medijumsku ulogu u kontaktiranju sa onostranim, što je doprinosilo jačanju njihovog društvenog položaja bez obzira na nedostatak sposobnosti za privređivanje (Petrović, 2004).

U antičko doba u odnosu na demonistički period, zahvaljujući naučnim spoznajama a sudeći prema stavovima starogrčkog ljekara Hipokrata (460-377 pr.n.e.)

i starorimskog ljekara Galena (129-199 pr.n.e.), odnos prema osobama s invaliditetom bio je djelimično humaniji i etičniji. Ovome je znatno doprinijelo Hipokritovo učenje da su tijelo i psiha povezani, te da su, shodno toj povezanosti duševne bolesti, zapravo, bolesti mozga (Miković, 2007: 114). S druge strane, iako je u antičkim zajednicama kult ljepote i zdravog tijela bio posebno njegovan, zbog čega su, nerijetko osobe s invaliditetom bile izlagane javnom podsmijehu i poruzi, jedan broj njih je, kao npr. ratni veterani, slijepe i slabovide osobe, uživao određeni društveni status i ugled zahvaljujući ratnoj slavi ili npr. aktivnostima kao što je interpretacija epske poezije.

U srednjem vijeku odnos prema osobama s invaliditetom kretao se od potpune odbojnosti i kažnjavanja do tolerancije. Prema Leutar i sur. (2015) u srednjem vijeku tolerantan stav prema ovoj populaciji temeljen je na kršćanstvu koje zagovara samilost prema slabima i nemoćnima, što ujedno predstavlja osnovnu karakteristiku karitativnog modela² u radu s osobama s invaliditetom. U ovom periodu osobe s invaliditetom koje nisu bile smještene u azile ili skloništa³ su se mahom izdržavale prošnjom, primanjem milostinje i sl.

U 16. vijeku stav društva prema osobama s invaliditetom se postepeno mijenja. Tretmani u azilima postaju humaniji, a mučenja i ponižavanja su u manjoj mjeri prisutna. To se posebno odnosi na one osobe s invaliditetom koje su poticale iz imućnijih slojeva. U prilog navedenom govore pionirski naponi svećenika De Leona (u Španiji) da obrazuje gluhe sinove kastiljanskih plemića, što se može smatrati prvim pokušajem društvene inkluzije osoba s invaliditetom (Tatić, 2011:23).

U 17. i 18 vijeku, u doba prosvjetiteljstva, javlja se ideja naobrazbe ovih osoba, odnosno sve više se stavlja naglasak na snagu razuma, te započinje osnovno obrazovanje za osobe s invaliditetom (Leutar i sur., 2015). Također je važno naglasiti da u 17. vijeku, unatoč navedenom, nova naučna saznanja nisu promijenila stav društva prema osobama s duševnim smetnjama koje su i u ovom periodu zatvarane poput prosjaka, skitnica, prostitutki i kriminalaca ili čuvane u specijalnim zavodima (Miković, 2007:120).

U 19. vijeku koji označava napredak prirodnih nauka, dolazi do drugačijeg, znatno humanijeg odnosa prema osobama s invaliditetom. Ovo se posebno odnosi na osobe

² Karitativni model se temelji na kršćanskim vrijednostima, na djelotvornoj ljubavi prema bližnjemu na temelju transcendentnih motiva. Prema Leutar i sur. (2015) oni kojima se pruža pomoć u podređenom su položaju u odnosu na stručnjake, a pomoć se pruža prvenstveno kao prihvatanje postojećeg stanja, odnosno ublažavanje individualne situacije, ali tako da problem ostaje.

³ Za smještaj i azile koje su u to vrijeme prvo počeli graditi Arapi može se reći da su najveće otkriće srednjeg vijeka. Prvo sklonište sagrađeno je u Bagdadu, 750., a zatim u Kairu, 873. godine.

s duševnim smetnjama, gdje se zahvaljujući napretku medicinskih nauka primjenjuju takvi dijagnostički procesi koji u fokus interesovanja stavljaju ličnost pacijenta.

Velika naučna otkrića o etiologiji, posebno duševnih oboljenja, su karakteristika 20. vijeka, ali i izrazito nehuman stav i tretman svih kategorija osoba s invaliditetom u nacističkoj Njemačkoj. U ovoj zemlji su donesena dva izrazito pogubna zakona⁴ u kojima su osobe s invaliditetom tretirane kao manje vrijedni i neproduktivni članovi društva, pasivni objekti tuđe brige i milostinje, oni koji predstavljaju samo teret⁵.

U periodu po završetku Drugog svjetskog rata, zbog velikog broja ranjenih u vrijeme njegovog trajanja, dolazi do povećanja broja osoba s invaliditetom što ima za posljedicu da se na invalidnost po prvi put počinje gledati kao na problem zajednice. Ovo, pored pojave antipsihijatrijskog pokreta, dovodi i do jačanja socijalne orijentacije, odnosno početaka vaninstitucionalizacije sa sve više prisutnim spoznajama o negativnim posljedicama društvene segregacije osoba s invaliditetom. Kasnije, posebno od 70-ih godina 20. vijeka, s pojačanim interesom za rješavanje problema osoba s invaliditetom, javlja se i ideja o njihovoj potpunoj integraciji u sve sfere života u zajednici. Ovaj period karakterističan je i po tome što intenciju socijalne integracije prihvaćaju i sve razvijene zemlje svijeta, na što su posebno uticali i različiti međunarodni dokumenti. Svjesnost o dosezima i mogućnostima ravnopravnog učešća u životu zajednice osoba s invaliditetom sa drugim članovima društva danas je u svim zemljama svijeta sve više prisutna. Ona se posebno ogleda u spoznaji da osobe s invaliditetom mogu doprinijeti razvoju društva, prema svojim sposobnostima, i da mogu živjeti od svog rada, a što se sve više i praktično primjenjuje. Ovakvom odnosu velikim dijelom su doprinijele i same osobe s invaliditetom, odnosno pojedine

⁴ Prvi je Zakon o sterilizaciji osoba s duševnim poremećajima, usvojen 1933. godine. Ovim Zakonom su bile obuhvaćene osobe sa sljedećim dijagnozama: kongenitalna idiotija, shizofrenija, manijakalno-depresivna psihoza, heredetalna epilepsija, sljepilo, gluhoća i Hatingtonova horeja, ali i osobe sa nasljednim tjelesnim anomalijama, kao i one kod kojih je dijagnosticiran teži oblik alkoholizma. Pred početak Drugog svjetskog rata, 1939. godine, donesen je zakon kojim je propisana obavezna registracija sve novorođene djece sa kongenitalnim anomalijama. Njime je naloženo da se sve osobe starije od 16. godina koje imaju duševne poremećaje smjeste u departmane, dok su osobe s različitim oblikom invaliditeta upućivane u koncentracione logore. U skladu sa zakonskim odredbama u ovom periodu u Njemačkoj je izvršena i ograničena eutanazija na 5000 djece, kao i eliminacija 80.000 osoba koje su bile nesposobne za produktivni život i koje prema uvjerenju tadašnjih nacističkih vlasti nisu zaslužile da žive (Miković, 2007:126-127).

⁵ U nacističkoj Njemačkoj osobe s invaliditetom smatrane su opasnim društvenim balastom koji "kvari čistotu arijevske rase", pa se u skladu s tim pristupilo njihovom istrebljenju kao i Jevreja, Roma, Slovena... Ironičan paradoks je da su i neki od lidera nacističke Njemačke bili osobe s invaliditetom, npr. Hitler je, po naknadnoj analizi stručnjaka, patio od ozbiljnih duševnih smetnji, a Gebels je imao posljedice dječije paralize... (Tatić, 2011:23).

historijske ličnosti koje su u određenom vremenu i određenoj kulturi dale doprinos razvoju društva⁶.

Mijenjanje društvenog odnosa prema osobama s invaliditetom i promjena u načinu određenja invalidnosti možda se najbolje ogleda u promjeni korištenja terminologije u različitim međunarodnim dokumentima. U kontekstu navedenog, jedno od najstarijih određenja nalazi se u Preporuci o profesionalnoj rehabilitaciji invalidnih lica (1955), gdje se "invalidna lica" definišu kao "osobe čija je perspektiva u sticanju i zadržavanju odgovarajućeg zaposlenja značajno smanjena kao posljedica fizičkog ili intelektualnog oštećenja" (odjeljak (b) člana 1. Preporuke 99 ILO). U poređenju sa navedenim, određenje dato u UN Deklaraciji o pravima osoba s invaliditetom (1975), Rezolucija 3447, djeluje pogubnije, jer glasi da su "osobe s invaliditetom sve one osobe koje si zbog prirođenog ili zadobijenog oštećenja nisu u stanju osigurati vlastitom snagom ili barem djelimičnom snagom odgovarajući položaj na poslu, u zvanju i u društvu." Ovakva promjena od značajno "smanjene perspektivne u sticanju i zadržavanju odgovarajućeg zaposlenja" do toga da "osobe s invaliditetom nisu u stanju osigurati vlastitom snagom ili barem djelimičnom snagom odgovarajući položaj na poslu, u zvanju i u društvu" može se tumačiti jedino time da je ova skupina prepuštena sama sebi. Naime, poražavajuća je činjenica da se niti u jednoj od navedenih definicija ne spominje odgovornost društva za osposobljavanje osobe s invaliditetom do nivoa koji joj omogućava izvršavanje obaveza "na dotadašnjem poslu, u zvanju i u društvu". Ne uzima se u obzir ni uzrok koji je doveo do invalidnosti, a koji može da rezultira nejednakim gubitkom sposobnosti u obavljanju dotadašnjih aktivnosti. Upravo od navedenog (uzroka invalidnosti) zavise mjere čija realizacija treba da pridonese djelimičnom ili potpunom osposobljavanju osobe s invaliditetom za obavljanje dotadašnjih aktivnosti u zvanju i društvu, uz naglasak da društvo treba da preuzme obavezu u njihovoj realizaciji.

Prevazilaženje individualnog pristupa u smislu "optužbe" prisutne invalidnosti kod pojedinca koja uslovljava ne/mogućnost njegovog učešća u životu zajednice uključujući i mogućnost zaposlenja, posebno se ogleda u izvodu iz zajedničkog saopćenja predstavnika država EU, povodom Evropskog dana invalida 3. decembra 1994. u Briselu, koje sadrži novi pristup u definiranju osoba s invaliditetom. Taj pristup se ogleda u definiciji da je: "Osoba s invaliditetom osoba sa svim pravima,

⁶ "Veliki grčki pjesnik, tvorac Ilijade i Odiseje, Homer bio je slijep. Servantes, pisac Don Kihota, izgubio je ruku u bici kod Lepanta u 16. vijeku... veliki slikar Van Gog, pred kraj svog života i stvaralaštva pokazivao je znakove teškog duševnog rastrojstva što nije prekinulo njegovu aktivnost... Ludvig van Betoven je posljednjih 10 godina stvaralaštva, period u kome je nastala i njegova veličanstvena "Deveta simfonija", komponovao uprkos potpunoj gluhoći" (Milosavljević, 1989:1-2).

dovedena u situaciju koja je onesposobljava za funkcioniranje, uslijed prostornih, ekonomskih i socijalnih barijera koje ta osoba (uslijed oštećenja) ne može savladati na način kao i ostali građani“ (Jovanović, 2002:27).

Danas vrhunac spoznaja o određenju invalidnosti i osoba s invaliditetom, zahvaljujući razvoju ljudskih prava i promijenjenom shvaćanju društva o samoj pojavi, nalazimo u njihovom definiranju datom u UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom. U ovom kontekstu UN Konvencija u svojoj preambuli (tč. e) invaliditet određuje kao koncept koji se razvija. Zapravo, određenje dato u Konvenciji u svoje središte ne stavlja osobu s invaliditetom nego prepreke na koje ta osoba nailazi u svom neposrednom okruženju koje su označene ne samo stigmatizacijom nego i drugim društveno uslovljenim preprekama koje takvoj osobi onemogućavaju da ravnopravno sa svim drugim članovima društva učestvuje u njegovom razvijanju. Istovremeno, nemogućnost učešća pojedinca u svim tokovima društvenog života, posebno osobe s invaliditetom, dovodi ne samo do njegove izolacije i socijalne isključenosti nego i do nemogućnosti da takva osoba na individualnom planu živi životom koji je označen dostojanstvenim.

Prezentirani prikaz društvenog odnosa prema osobama s invaliditetom kroz historiju i u ovako sažetom obimu nedvosmisleno pokazuje određene povremene promjene u smislu humanijeg odnosa, ali uz, gledajući cjelinu, konstantno prisustvo odbacivanja. Stoga se može zaključiti da dolazi do smjene odnosa netrpeljivosti i trpeljivosti zatim odnosa prožetog određenim oblicima zaštite u prvim počecima historijskog razvoja, a potom povremeno do pristupa organizovane zaštite i veće društvene brige prema ovim članovima društva. Ipak, bez obzira na navedeno, čini se da je tek po završetku Drugog svjetskog rata s razvojem ljudskih prava svijest o mogućnostima osoba s invaliditetom i njihovom pravu na dostojanstven život postala prisutnija u većini savremenih društava. Ovo se posebno odnosi na prvo desetljeće 21. vijeka kada je usvojena i UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom koja na najbolji način odslikava socijalni model invalidnosti koji podrazumijeva ravnopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom u svim društvenim sferama⁷.

⁷ Za razliku od socijalnog modela koji podrazumijeva ravnopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom u životu zajednice medicinski model, koji je prevladavao 70-ih godina prošlog vijeka, osobu s invaliditetom posmatra kao problem. Osnovno polazište ovog modela je oštećenje, a ne preostale sposobnosti. Pored navedenih model ljudskih prava stavlja naglasak na građanina kao nosioca ljudskih prava i prvenstveno je usmjeren na dostojanstvo ljudskog bića.

3. ANALIZA STANJA SOCIJALNE INKLUZIJE OSOBA S INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Jednakost svih članova društva, kao jedna od ključnih vrijednosti ustavnog poretka Bosne i Hercegovine, potvrđena je usvajanjem Zakona o zabrani diskriminacije (2009), gdje su na jednom mjestu sažete odredbe o diskriminaciji, ranije “rasute“ u više različitih zakona. Ovaj Zakon, donesen na nacionalnom nivou, pored reguliranja pitanja diskriminacije sadrži i mehanizam zaštite propisujući (čl.12) da diskriminirana osoba svoja prava može zaštititi na dva načina: u postupku pred sudom, u kojem traži zaštitu nekog svog prava koje je povrijeđeno diskriminatornim postupanjem, i u posebnoj antidiskriminacijskoj parnici iniciranoj podnošenjem antidiskriminacijske tužbe.

U praksi, uprkos usvajanju ovog Zakona, prisustvo diskriminacije u pojedinim oblastima je više nego evidentno, a posebno u oblasti invalidnosti. Razlog ovakvog stanja treba tražiti u tome da politike iz oblasti invalidnosti provodi više različitih organa, putem pojedinačnih politika, posebno u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, rada, zapošljavanja, boračko-invalidske zaštite i civilnih žrtava rata. Ovako stanje rezultira neujednačenošću prava osoba s invaliditetom u odnosu na uzrok invalidnosti, mjesto boravka i odsustvom zajedničkih kriterija po kojima se prava ostvaruju.

Zaštitu svojih prava protiv diskriminacije osobe s invaliditetom mogu pokrenuti putem institucije Ombudsmena za ljudska prava BiH i Ombudsmena za djecu Republike Srpske. Obje ove institucije u svojim godišnjim izvještajima evidentiraju veliki broj slučajeva kršenja ljudskih prava osoba s invaliditetom, odnosno njihovu diskriminaciju u svim sferama života i rada. Tako se npr. u Izvještaju Ombudsmena za ljudska prava BiH (2011) navodi da “svi nivoi vlasti u BiH trebaju poduzeti mjere u cilju osiguranja uživanja prava svih osoba s invaliditetom na osnovama jednakih mogućnosti i bez diskriminacije, te uspostaviti jedinstven pristup egzistencijalnim pitanjima osobama s invaliditetom”. Navedenom posebno treba dodati važnost uključivanja nadležnih organa za preduzimanje mjera koje bi poboljšale nepovoljan položaj žena s invaliditetom koji proizlazi iz diskriminacije na temelju spola i diskriminacije na osnovi invaliditeta.

Rodna nejednakost i uključivanje žena na tržištu rada u BiH predstavlja kontinuirani problem o kojem se posljednjih nekoliko godina sve više govori. Ugroženost žene s invaliditetom uz izrazitu stigmatizaciju i diskriminaciju u BiH, ogleda se ne samo u sveprisutnom stavu da one predstavljaju neprofitabilnu radnu snagu nego i u činjenici da su u odnosu na druge skupine žena, češće žrtve fizičkog,

seksualnog zlostavljanja i ucjenjivanja. Ukoliko navedenom dodamo i to da žene s invaliditetom rjeđe stupaju u brak od žena bez invaliditeta, ali i muškaraca s invaliditetom, onda je sasvim jasno da problemi s kojima se ova populacija susreće u svakodnevnom životu neminovno zahtijevaju veći angažman društva u pružanju podrške i njihovom osnaživanju kako bi imale što neovisniji i kvalitetniji život. Zabrana diskriminacije na osnovu spola, neovisno od prilika u kojima se osobe nalaze i neovisno od pripadnosti bilo kojoj od ranjivih grupa prisutna je i u Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH (2010).

Princip zabrane diskriminacije po osnovu invaliditeta, pored zakonodavstva, prisutan je i u različitim strateškim dokumentima i planovima za njihovo provođenje donesenim od lokalnog do nacionalnog nivoa. U prilog ovome govori to da su npr. Gender akcionim planom BiH (2007), identifikovane posebne potrebe žena i djevojčica s invaliditetom, gdje su, u dijelu koji se odnosi na Socijalnu inkluziju, navedene sljedeće aktivnosti: zaštita žena civilnih žrtava rata u sferi socijalne, zdravstvene zaštite, smještaja i ostalih prava, iniciranje izrade politika za osobe s invaliditetom, podržavanje strategije koja bi osigurala primjenu socijalnih inkluzivnih programa itd. U istom dokumentu, u okviru cilja "Zdravlje", posebno se ističe neophodnost prevencije i zaštite, te razvijanje gender senzitivne strategije za pružanje zdravstvene zaštite osobama s različitim stepenima i oblicima invalidnosti.

U skupu osoba s invaliditetom posebno se izdvajaju i djeca s teškoćama u razvoju, s obzirom na njihov uzrast i izloženost specifičnim situacijama u svakodnevnom životu. Uživanje jednakih ljudskih prava i osnovnih sloboda djece s invaliditetom posebno je naglašeno i u UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, gdje stoji (čl. 7) da će u svim akcijama koje se odnose na djecu s invaliditetom posebna pažnja biti posvećena ostvarivanju najboljeg interesa djeteta. Konvencija također nalaže da su sve zemlje potpisnice obavezne osigurati da djeca s invaliditetom imaju pravo slobodno izraziti svoje stavove o pitanjima koja ih se lično tiču, a njihovi stavovi razmotrit će se s obzirom na njihovu dob i zrelost, ravnopravno s drugom djecom. Ovo pravo djece s invaliditetom koja mogu i treba da odlučuju o svojoj sudbini u praksi se veoma rijetko poštuje, posebno u porodici. Iskustvo govori da članovi porodice ili staratelji donose odluke o važnim pitanjima koja se direktno tiču djeteta čak i u onim slučajevima kada dijete ima suprotno mišljenje. Nepoštivanje mišljenja djeteta s invaliditetom prisutno je i kod profesionalaca, npr. prilikom smještaja u drugu porodicu djeteta s invaliditetom bez roditeljskog staranja ili prilikom smještaja u instituciju. Razlog za navedeno treba tražiti u sljedećem: s jedne strane određeni broj ove djece zbog starosne dobi ili oblika invaliditeta nije u mogućnosti verbalizirati

svoje mišljenje, a s druge strane zbog prisutnih predrasuda u društvu, npr. veliki broj hraniteljskih porodica ne želi primiti na smještaj i brigu dijete s invaliditetom, što profesionalce dovodi u situaciju da ne samo ne poštuju mišljenje djeteta nego i njegov najbolji interes. U ovom kontekstu se nameće i potreba razvijanja svijesti svih članova društva o tome da je dijete s invaliditetom isto kao i druga djeca, ali da se njegove pojedine potrebe djelimično razlikuju.

3.1. Nezavisno življenje i uključenost u zajednicu

Pravo na nezavisno življenje i uključenost u zajednicu je jedno od osnovnih ljudskih prava koje je posebno naglašeno u članu 19 UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom. Nepoštivanje ovog prava u BiH društvu izraženo je naročito kroz još uvijek prevladavajući tradicionalni pristup zaštite i brige o osobama s invaliditetom, posebno s mentalnim i intelektualnim teškoćama koje su u velikom broju smještene u institucije. U posljednje vrijeme, iako se u društvu sve više govori o deinstitucionalizaciji i neophodnosti stvaranja pretpostavki za samostalno življenje ove populacije, izuzev nekoliko projekata mahom financiranih od strane EU⁸, gotovo da i nema pomaka. Život u zajednici za osobe s invaliditetom znači postojanje takvih uslova koji ovoj populaciji omogućavaju pravo na izbor i kvalitet vlastitog života kao ključni preduslov neovisnog življenja. Stoga se može reći da osobama s invaliditetom pripada pravo na stvaranje pretpostavki da same biraju gdje će i s kim živjeti, umjesto života u institucionalnom smještaju, koji im je nametnut. Širok raspon kvalitetne podrške u zajednici, kako bi se osobama s invaliditetom omogućila sloboda izbora i osigurao odgovarajući kvalitet života, podrazumijeva pristupačno okruženje, javne površine, prevoz, usluge, komunikacije, informacije, tehnologije i ostalo. Također, to uključuje edukacije, aktivnosti i kampanje na razvijanju svijesti svih sudionika u zajednici, uz usklađivanje terminologije koju je usvojio pokret osoba s invaliditetom na međunarodnom nivou.

U području obrazovanja, pored arhitektonskih barijera, nepristupačnost uzrokuju i neusklađeni programi, nedostatak didaktičke opreme, informacije koje nisu dostupne u formatima korištenim od strane pojedinih grupa osoba s invaliditetom (npr. Brajevo

⁸ U sklopu UNDP-ovog projekta "Jačanje lokalne demokratije/demokracije II – LOD II", financiranog od strane Evropske unije i sredstava Instrumenta za prepristupnu pomoć (IPA) u iznosu od 1,5 miliona eura, u saradnji s Gradom Sarajevom, implementiran je projekat "Podizanje svijesti javnosti i uticaj na socijalno uključivanje osoba sa intelektualnim teškoćama – Učiniti nevidljivo vidljivim". Glavni cilj projekta je stvaranje pretpostavki za život u lokalnoj zajednici osoba s intelektualnim teškoćama (http://www.sumero.ba/images/stories/godisnji_izvjestaji/godisnji_2011.pdf).

pismo, znakovni jezik), nedovoljno educiran nastavni kadar za rad s ovom populacijom itd.

U oblasti zapošljavanja, uz fizičke prepreke, najveći problem su predrasude o osobama s invaliditetom, njihovim mogućnostima i radnoj sposobnosti, čemu pridonosi i neusklađenost dosadašnjih obrazovanja s potrebama tržišta rada.

Također, prilazi i unutrašnji prostor u zdravstvenim ustanovama najčešće su neprilagođeni osobama s invaliditetom. Poseban problem čini vaninstitucionalna zdravstvena zaštita u ruralnim sredinama gdje je ova populacija nerijetko prepuštena sama sebi zbog barijera, neodgovarajućeg kadra, prostorne/teritorijalne udaljenosti itd.

Ovakvo gotovo poražavajuće stanje u kojem se nalaze osobe s invaliditetom u posljednje vrijeme donekle zaokuplja pažnju društva, posebno određenih organa vlasti koji, vjerovatno pod pritiskom međunarodne zajednice, ali i neophodnosti stvaranja uslova za pridruživanje EU, uz činjenicu da je BiH ratificirala UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, nastoje učiniti određene pomake.

Cijeneći navedeno, čini se da je u bosanskohercegovačkom društvu nezavisno življenje i uključenost u zajednicu osoba s invaliditetom još uvijek nešto što je za najveći broj ove populacije nedostižno. To se posebno odnosi na one osobe s invaliditetom kod kojih je stepen invalidnosti izrazito visok, a posebno na osobe koje imaju teže i teške intelektualne teškoće za koje se gotovo sa sigurnošću može tvrditi da će u institucionalnom smještaju najvjerojatnije ostati do kraja života.

3.2. Osposobljavanje i rehabilitacija

Osposobljavanje i rehabilitacija osoba s invaliditetom su dva usko povezana procesa čiji je osnovni cilj, bilo da je u pitanju urođeni invaliditet ili invaliditet nastao po rođenju uslijed povreda ili bolesti, omogućiti ovoj populaciji, odnosno svakoj individui pojedinačno, samostalan život i rad što je ključno za socijalnu inkluziju. Povrat izgubljenih sposobnosti i što veće osposobljavanje za samostalan život i rad, koliko je to u najvećoj mjeri moguće, ključne su pretpostavke socijalne uključenosti osoba s invaliditetom. Svjesnost o navedenom prisutna je i u UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, koja države potpisnice obavezuje na poduzimanje učinkovitih mjera koje imaju za cilj da se ovoj populaciji omogući puna fizička, mentalna, socijalna i profesionalna osposobljenost.

Sličan pristup, odnosno svijest o važnosti socijalne rehabilitacije kao ključnog faktora za veće socijalno uključivanje osoba s invaliditetom u zajednice, naglašen je i u Standardnim pravilima o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom

(1993), gdje stoji da su “države potpisnice obavezne stvoriti nacionalne programe rehabilitacije za sve skupine osoba s invaliditetom. Ti programi moraju se temeljiti na stvarnim individualnim potrebama osoba s invaliditetom, kao i na načelima njihovog punog sudjelovanja i jednakosti” (pravilo 3).

Iako se osposobljavanje i medicinska rehabilitacija osoba s invaliditetom u BiH odvija na nivou entiteta, ova populacija ostvaruje pravo na sve oblike zdravstvene zaštite u istom obimu, kvaliteti i standardu kao i sve druge osobe bez diskriminacije po bilo kakvoj osnovi.

Osim medicinske rehabilitacije, za osobe s invaliditetom od posebne važnosti je profesionalna rehabilitacija koja obuhvata profesionalno usmjeravanje, profesionalno osposobljavanje i zapošljavanje ove populacije. Stoga se može reći da je profesionalna rehabilitacija usmjerena prema bržem uključivanju osoba s invaliditetom u rad kroz zanimanja koja će im omogućiti da postignu najpovoljniji radni učinak s najmanjim izgledom da dođe do narušavanja preostalih radnih i općih sposobnosti. U provođenju profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom posebnu ulogu u BiH imaju Fondovi za profesionalnu rehabilitaciju, osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom, koji postoje u oba entiteta.

U ostvarivanju što većeg nivoa socijalne uključenosti osoba s invaliditetom u zajednicu od bitnog je značaja stvaranje podržavajućeg okruženja koje je otvoreno, inkluzivno i pristupačno. Također je potrebno osigurati da usluge kao i programi rehabilitacije koji trebaju biti utemeljeni na multidisciplinarnoj procjeni potreba i mogućnosti pojedinca počinju u najranijoj dobi. S tim u vezi, i dokumenti Svjetske zdravstvene organizacije (Rezolucija SZO 54.21, 2001) posebno naglašavaju da u ostvarivanju ovih aktivnosti ključno mjesto mora imati i obuka stručnih kadrova za rad sa osobama s invaliditetom.

3.3. Rad i zapošljavanje

Pravo na rad je jedno od temeljnih ljudskih prava koje, prema Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka (čl. 6), obuhvata pravo na mogućnost zarađivanja kroz slobodno izabran ili prihvaćen rad.

Sva prava iz oblasti rada i radnog odnosa u BiH utvrđena su na entitetskom nivou i zakonima Brčko Distrikta. U kontekstu zaštite i prava na rad osoba s invaliditetom, Zakon o radu FBiH (čl. 64) posebno naglašava zaštićenost svakog zaposlenika koji je pretrpio povredu na radu ili je obolio od profesionalne bolesti, u smislu da mu poslodavac ne može otkazati ugovor o radu. U Republici Srpskoj i Brčko Distriktu

također su usvojeni zakoni u oblasti rada i zapošljavanja kojima se štite osobe s invaliditetom od diskriminacije⁹. Svjesnost o poteškoćama za realizaciju odredbi iz navedenih zakona posebno je istaknuta u Izvještaju BiH o provođenju UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom (2012:66-67). S tim u vezi, u Izvještaju također stoji da se navedeni problem može smanjiti pojačanim inspekcijskim nadzorom pravnih lica i poslodavaca, ali i provedbom preventivnih i represivnih mjera koje imaju za cilj ispravljanje postojećih nedostataka naknadnom prijavom osoba zatečenih “na radu na crno“. Ono što posebno zabrinjava jeste da “inspekcija rada u svojim evidencijama nema metodologiju koja bi posebno evidentirala i izdvajala osobe s invaliditetom“ od ovog oblika zloupotrebe i kršenja prava iz radnog odnosa.

Danas je nacionalnim zakonima¹⁰ propisano upošljavanje osoba s invaliditetom pod općim i posebnim uslovima, a prema podacima Fondova iz oba entiteta 1.845 osoba sa invaliditetom je zaposleno na osnovu pogodnosti koje omogućavaju navedeni zakoni od čega 1.445 osoba u RS-u i 400 u FBiH¹¹.

Prije donošenja zakona kojima se uređuje profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom u FBiH podrška za zapošljavanje ovoj populaciji se realizovala kroz određena izdvajanja iz budžeta Ministarstva rada i socijalne politike. Sredstava koja su izdvajana nisu posebno pratila broj osoba s invaliditetom koje se nalaze na tržištu rada i koje su nezaposlene, o čemu govore i sljedeći podaci: u proračunu za 2005. godinu za podršku zapošljavanja osoba s invaliditetom izdvojeno je 1.000.000,00 KM, dok je u 2008. godini ovaj iznos smanjen na 900.000,00 KM (Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u FBiH 2011-2015., 2009:32). Iako navedeni način potpore zapošljavanja osoba s invaliditetom nije bio najbolje rješenje, u pojedinim segmentima ovakva praksa se pokazala korisnom jer je ohrabrila jedan broj osoba iz ove populacije da pripreme i kandidiraju samostalne projekte samozapošljavanja.

⁹ Zakon o radu RS (2007), čl. 86 i Zakon o radu Brčko Distrikta BiH (2006), čl. 27.

¹⁰ Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica s invaliditetom FBiH (2010) i Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS (2009). Zakon o radu Brčko Distrikta (2006) u svojim odredbama uređuje pravo na rad i radni odnos, ističe pravo na nediskriminaciju normirajući (čl. 4) da se prema osobama koje traže zaposlenje kao i osobama koje su u radnom odnosu ne smije vršiti diskriminacija ni po kojoj osnovi uključujući tjelesno ili duševno oštećenje.

¹¹ <http://www.diskriminacija.ba/osobe-sa-invaliditetom-u-bih-zapo%C5%A1ljavanje-i-pravo-na-rad>.

3.4. Životni standard i socijalna zaštita

Životni standard pojedinaca ili društvenih grupa, koji se u literaturi najčešće definiše kao nivo zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba, posebno materijalne prirode kao što su: hrana, odjeća, obuća, stanovanje i sl., istovremeno obuhvata uslove života i rada, ali i nivo zadovoljavanja nematerijalnih potreba, kao što su: obrazovanje, zdravstvo, kulturne potrebe itd., predstavlja odraz ukupne ekonomske razvijenosti ili nerazvijenosti neke zemlje.

Pravo na životni standard zagarantovano je i Univerzalnom deklaracijom o pravima čovjeka (1948), gdje stoji (čl. 25) da svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove porodice, uključujući prehranu, odjeću, stanovanje, liječničku njegu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na zaštitu u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka u uslovima koji su izvan njegova nadzora.

Pravo na životni standard osoba s invaliditetom, jednak pravu na životni standard ostalih članova društva, u svojim odredbama (čl. 28), zajedno sa posebnim pravom na socijalnu zaštitu, posebno potencira i UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom. U BiH sa ciljem ostvarivanja ovog prava osobe s invaliditetom podjednako kao i drugi građani imaju pristup ishrani, odjeći, smještaju i vodi, s tim da ova populacija dodatne potrebe, koje proizlaze iz invalidnosti, prema zakonskim propisima, zadovoljavaju kroz sistem socijalne zaštite. Tako, npr. pravo na tuđu njegu i pomoć u FBiH ostvaruju osobe sa najtežim oblicima invaliditeta, odnosno pojedinci kojima je za obavljanje osnovnih životnih potreba neophodna tuđa pomoć. Ista prava ostvaruju i civilne žrtve rata i tzv. neratni invalidi. Pored osnovnih prava za osobe s invaliditetom i civilne žrtve rata, Federalnim zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i porodice s djecom, propisana su i prava na novčanu i drugu materijalnu pomoć koja se ostvaruju na nivou kantona. Prava iz oblasti socijalne zaštite u RS uređena su Zakonom o socijalnoj zaštiti (2012), koji normira (čl. 32) da pravo na tuđu njegu i pomoć ostvaruje svaka osoba starija od tri godine kojoj je zbog tjelesnih, mentalnih, čulnih poremećaja, izraženih poremećaja u zdravstvenom stanju, neophodna stalna pomoć i njega druge osobe, s tim da to pravo ne ostvaruje po nekom drugom osnovu i da ne koristi pravo na smještaj u ustanovi socijalne zaštite. Prema odredbama Zakona o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta (čl. 28 - 31) pravo na novčanu i drugu materijalnu pomoć je jedno od propisanih prava koje ima za cilj da svim osobama "u stanju socijalne potrebe i članovima njegovog domaćinstva osiguraju neophodna sredstva za izdržavanje, kao i da se drugim licima

u stanju socijalne potrebe osiguraju sredstva neophodna za ublažavanje teškoća izazvanih posebnim okolnostima”.

Pobrojano upućuje na zaključak da je životni standard osoba s invaliditetom, bez obzira na činjenicu što ova populacija dijeli sudbinu ostalih građana, vezano za socio-ekonomske mogućnosti društva u BiH, gledajući u cjelini, znatno nepovoljniji nego ostalih članova društva, jer su osobe s invaliditetom najvećim dijelom nezaposlene, ali i zbog diskriminirajućih zakona, posebno u oblasti socijalne zaštite. U prilog navedenom govori podatak da se socijalna zaštita osoba s invaliditetom u BiH bazira na pravima i statusima, a ne na individualnim potrebama.

3.5. Učešće u političkom, javnom i kulturnom životu, rekreaciji, razonodi i sportu

Svim međunarodnim dokumentima iz oblasti ljudskih prava, uključujući i UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, garantuje se da osobe s invaliditetom ravnopravno sa ostalim građanima ostvaruju pravo učešća u političkom, javnom, kulturnom životu, rekreaciji, razonodi i sportu.

Pobrojana prava deklarativno rasuta u više različitih zakona u BiH data su i osobama s invaliditetom. Međutim, u praksi većina ovih prava za najveći broj ove populacije zbog njihove socijalne isključenosti se ne ostvaruje. U ovom kontekstu gotovo da se može zaključiti da ni u društvu ne postoji poseban interes za veće uključivanje osoba s invaliditetom o čemu govori i to da npr. na nivou BiH ne postoje zakonski propisi koji bi posebno utvrđivali mjere za poticaj većeg učešća ove populacije u političkom i javnom životu. Naprotiv, iako je pravo učešća na izborima regulirano Pravilnikom o načinu provođenja izbora u BiH (2010), glasači s posebnim potrebama, odnosno osobe s invaliditetom kojima je oduzeta poslovna sposobnost nemaju pravo glasa.

Za učešće u političkom i javnom životu osoba s invaliditetom, npr. u proceduri donošenja zakonskih i podzakonskih akata koji se tiču ove populacije, posebno tokom javne rasprave, značajnu ulogu imaju organizacije osoba s invaliditetom koje su u BiH organizovane na entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou. Ove organizacije također određeni doprinos daju i učešću osoba s invaliditetom u kulturnom životu, rekreaciji, a posebno sportu, gdje osobe s invaliditetom iz pojedinih sportskih disciplina postižu zavidne rezultate. Izmjenama i dopunama Zakona o sportu BiH (2009) definiran je način organizovanja specijalne olimpijade i drugih oblika sportskog organizovanja za ovu populaciju. Vrhunski rezultati postignuti u pojedinim sportskim disciplinama npr. u sjedećoj odbojci, govore najkonkretnije da osobe s

invaliditetom doprinose razvoju društva i afirmaciji zemlje, čak i na međunarodnom nivou. Pretpostavlja se da bi postignuti rezultati u oblasti sporta bili još veći da postoje odgovarajuće organizacione pripreme i stvorene pretpostavke za razvoj sporta posebno kod najmlađe populacije osoba s invaliditetom, što istovremeno predstavlja jednu od najboljih mogućnosti pune socijalne uključenosti ove populacije u društvo i društvena zbivanja.

4. ZAKLJUČAK

Odnos prema osobama s invaliditetom kroz historiju je bremenit netolerancijom i stigmatizacijom. Čini se da, na žalost, ni u modernim društvima njihov položaj nije mnogo bolji unatoč činjenici što su prava svih ljudi utemeljena na principu da su sve osobe rođene jednake i da imaju neotuđiva prava. Usvajanjem Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom potvrđeno je da sve osobe s invaliditetom imaju pravo, kao svi ostali članovi zajednice, na dostojanstvo i na sreću. Međutim, iako je BiH ratificirala Konvenciju 2010. godine, koja svojim odredbama propisuje punu integraciju osoba s invaliditetom bez obzira na porijeklo invalidnosti, svakodnevnica pripadnika ove populacije je ispunjena preprekama u kretanju, u komunikaciji sa drugima, u obavljanju svakodnevnih poslova o kojima drugi ne razmišljaju. Zbog navedenog, a u cilju ostvarivanja veće socijalne integracije svih onih koji su pogođeni fenomenom invalidnosti trebalo bi da zajednica bude odgovorna za njihov posao, kao i samostalan ili porodičan život, odnosno da pristup svim društvenim sferama ovisi isključivo od toga koliko je određeno društvo spremno da poštiva zakone, da organizuje npr. postavljanje rampe na ulaz u zgradu i lift; uključi lične asistente u nastavu; shvati da nečije fizičke karakteristike nisu razlog za život između četiri zida, i da svaka osoba ima potencijale koji se mogu i moraju razviti i iskoristiti. Iz cjelokupne analize položaja ove socijalno isključene skupine proizlazi neophodnost uvođenja sistemskih rješenja koja bi imala za cilj pozitivne promjene, odnosno puno uključivanje osoba s invaliditetom u sve segmente društvenog života. Zapravo, da bi se moglo govoriti o njihovoj punoj participaciji potrebno je da se s jedne strane desi promjena stavova i vrijednosti, a s druge promjena cjelokupnog sistema.

LITERATURA

1. Atkinson, Johan Hills (1998), *Exclusion, Employment and Opportunity*, London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics
2. Bejaković, Predrag. (2009), *Vodič za socijalnu uključenost*, Institut za javne finansije
3. Centre for Economic and Social Inclusion, <http://www.cesi.org.uk>, pristupljeno 20.11.2016. godine
4. Inicijalni izvještaj BiH o provođenju UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (2012)- dostupno na: http://www.mhrr.gov.ba/Javni_poziv/INI-CIJALNI%20%20IZVJESTAJ%20BIH.pdf, pristupljeno 20.08.2017. godine
5. Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH (2011), *Alternativni izvještaj institucije Ombudsmena za ljudska prava BiH o primjeni Konvencije o pravima djeteta za period od 01.06.2009. godine do kraja 2011.g.*
6. Jovanović, Mirjana (2002), *Socijalna integracija neuromišićnih bolesnika*, Savez udruženja distrofičara Srbije, Beograd
7. Lakićević, Mira; Gavrilović, Ana (2008), *Socijalni razvoj i planiranje*, Čigoja, Beograd
8. Leutar, Zdravka i sur. (2015), *Metode socijalnog rada s osobama s invaliditetom*, Biblioteka socijalnog rada, Zagreb
9. Međunarodna organizacija rada (1955), *Preporuka o profesionalnoj rehabilitaciji invalidnih lica*, Preporuka 99
10. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Agencija za ravnopravnost spolova (2007): *Gender akcionog plana BiH*, Sarajevo
11. Miković, Milanka (2007), *Socijalni rad i mentalno zdravlje*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
12. Milosavljević, Petar (1989), *Rehabilitacija invalida*, IRO "Naučna knjiga", Beograd
13. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Agencija za ravnopravnost spolova (2007): *Gender akcionog plana BiH*, Sarajevo
14. Narodna skupština Republike Srpske (2012), *Zakon o socijalnoj zaštiti RS*, "Službeni glasnik RS", br. 37/12
15. Narodna skupština Republike Srpske (2007), *Zakon o radu*, "Službeni glasnik RS", br: 55/07

16. Narodna skupština Republike Srpske (2010), Zakon o posredovanju u zapošljavanju i pravima za vrijeme nezapolsenosti, "Službeni glasnik RS", br: 30/10
17. Narodna skupština Republike Srpske (2009), Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida, "Službeni glasnik RS", br. 98/04, stupio na snagu 19.11. 2004. god., br. 54/09 – prečišćeni tekst
18. Parlament FBiH (1999), Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, "Sl. list FBiH", br. 36/99
19. Parlament FBiH (1999), Zakon o radu, "Sl. novine FBiH", br. 43/99
20. Parlament FBiH (2001), Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih lica, "Sl. novine FBiH", br. 41/01, 22/05 i 9/08
21. Parlament FBiH (2006), Zakon o pravima demobilisanih boraca i članova njihovih porodica, "Službene novine FBiH", br. 61/06
22. Parlament FBiH (2010), Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica s invaliditetom, "Službene novine FBiH", br. 9/10
23. Parlamentarna skupština BiH (2009), Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sportu BiH, "Sl. glasnik BiH", br. 102/09
24. Parlamentarna skupština BiH (2009), Zakon o zabrani diskriminacije, "Sl. glasnik BiH", br. 59/09
25. Parlamentarna skupština BiH (2010), Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, "Sl. glasnik BiH", br. 32/10
26. Petrović, Ljubomir (2004), "Pogled na invalidnost kroz istoriju", u: Hereticus, Beograd, str. 49-76
27. Pravilnik o načinu provođenja izbora u BiH (2010)-dostupno na: http://izbori.ba/Documents/Opci-Izbori-2010/Izbori_glasanje/Pravilnik/Pravilni_o_Nacinu_prov-HRV.pdf, pristupljeno 20.08.2016. godine
28. Rezolucija SZO 54.21 (2001)- dostupno na: <http://www.who.int/classifications/icf/wha-en.pdf>, pristupljeno 15.08.2016. godine
29. Skupština Brčko Distrikta (2006), Zakon o radu Brčko Distrikta, "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", 19/06
30. Skupština Brčko Distrikta (2002), Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta, "Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", 1/02
31. Silver, Hilary (1994) "Social Exclusion and Social Solidarity": Three Paradigms. *International Labour Review* 133(5-6):531-578
32. Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2011-2015, dostupno na: file:///D:/Docume-

- nts/My%20Documents/Downloads/STRATEGIJA_ZA_IJEDNACAVANJE_MOGUCNOSTI_ZA_OSOBE_SA_INVALIDITETOM_U_FED%20(5).pdf, pristupljeno 20.08.2017. godine
33. Tatić, Damjan (2011), *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*, Edicija studije, Beograd
 34. Ujedinjene nacije (1948), Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, u: *Ljudska prava – Odabrani međunarodni dokumenti*, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, IBHI, Sarajevo, 1996
 35. Ujedinjene nacije (1975), Declaration on the Rights of Disabled Persons, Resolution adopted by the General Assembly 3447 (XXX)
 36. Ujedinjene nacije (1993), Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom, Izdavač i prevod (1999): Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Hrvatska, Zagreb
 37. Ujedinjene nacije (2006), UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom
 38. http://www.sumero.ba/images/stories/godisnji_izvjestaji, pristupljeno 20.09.2016. godine
 39. <http://www.diskriminacija.ba/osobe-sa-invaliditetom-u-bih-zapo%C5%A1ljavanje-i-pravo-na-rad>, pristupljeno 20.08.2017. godine

PROBLEMS OF SOCIAL INCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

Social inclusion is a opposite term of the social exclusion. In this regard, that means inability to accomplish social, economic and political rights. In addition to determining the concepts of social inclusion, the paper presents a shorter historical overview of the situation of persons with disabilities, and analyzes the overall state of the problem of social inclusion of this population in Bosnian & Hercegovina society. In this context in this paper also were analyzed segments related to: independent living and community involvement, training and rehabilitation, work and employment, living standards and social protection, and participation in political, public, cultural life, recreation, leisure and sporting populations disability.

Key words: social inclusion, persons with disabilities, community life, living standards

Adresa autora

Authors' address

Sabira Gadžo-Šašić

Fakultet političkih nauka u Sarajevu

sabira.gadzo.sasic@fpn.unsa.ba